

РОЗДІЛ III. ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 398:801:82-193.1

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2023-1-17>

РЕЛІГІЙНИЙ (ХРИСТІЯНСЬКИЙ) СВИТОГЛЯД УКРАЇНЦІВ У ЗБІРНИКАХ НАРОДНИХ ЗАГАДОК ХІХ СТ.

Галецька Р. С.

асистентка кафедри української та іноземних мов імені Якіма Яреми

Львівський національний університет ветеринарної медицини

та біотехнологій імені С. З. Гжицького

вул. Пекарська, 50, Львів, Україна

orcid.org/0009-0000-8173-6869

galetska.r@gmail.com

Ключові слова:

*фольклористика, українці,
християнство, загадка,
відгадка, метафоричність.*

У статті досліджено тексти загадок, у яких відображений релігійно-християнський світогляд українського народу. Проаналізовано джерельну базу та опрацьовано найновіші праці, об'єктом дослідження яких є українські народні загадки. Констатовано, що релігійний світогляд українців, зафіксований у загадках, останнім часом не становив особливого наукового зацікавлення у фольклористів.

Доведено, що народний погляд на християнство відображено у двох складових структури загадки – власне текстах загадок та у відгадках. З'ясовано, що у відгадках є пряме відсилання до церковної атрибутики (дзвін, відлуння, церква, свічка), служителів і прихожан церкви (священники, ченці, парафіяни), християнських свят і традицій (Великдень, великодній піст), Бога, біблійних пророків та святих. У загадках про попів та ченців зафіксовано традиційні для українців гумор та іронію, чого не можна сказати про тексти біблійного чи євангельського характеру.

Досліджено, що для створення загадок із релігійною тематикою наші предки черпали інформацію з біблійних та євангельських оповідань, апокрифічних легенд, народних християнських вірувань про Бога та святих. Такі загадки побудовано переважно за допомогою метафор, алегорій та паралелізмів.

На прикладі уявлень, відображених у деяких загадках, простежено шлях переходу від міфологічних вірувань до християнських, а саме – процес накладання на первісне анімістичне світоглядне уявлення новішого – християнського.

Здійснено науковий пошук джерела загадки про «божка», яку використав П. Куліш в історичному романі «Чорна рада». Частково відслідковано шлях переходу від (імовірно) літературної загадки до збірників текстів усної народної словесності. Запропоновано майбутнім дослідникам доєднатись до розв'язання питання походження цієї загадки.

Акцентовано на необхідності продовжити дослідження релігійного світогляду українців у збірниках загадок ХХ ст. Наголошено, що особливу увагу потрібно звернути на стан релігійної свідомості українців у радянський період і його відображення у народних загадках.

RELIGIOUS (CHRISTIAN) WORLDVIEW OF UKRAINIANS IN FOLK RIDDLES COLLECTIONS OF THE 19TH CENTURY

Haletska R. S.

*Assistant at the Department of Ukrainian and Foreign Languages named after Yakym Yarema
Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies of Lviv*

Pekarska str., 50, Lviv, Ukraine

orcid.org/0009-0000-8173-6869

galetska.r@gmail.com

Key words: *folkloristics,
Ukrainians, Christianity, riddle,
guess, metaphoricality.*

The article examines the texts of riddles, which reflect the religious (Christian) worldview of the Ukrainian people. Author analyzed the source base and the most recent works, the subject of which is Ukrainian folk riddles. It was revealed that recently this genre has not been of personal scientific interest to folklorists, as it has moved into children's or entertainment categories. In addition, the national worldview of Ukrainians in its manifestations, which are recorded in riddles, was not in particular interest of researchers.

It is proved that the national view of Christianity is displayed in two components of the riddle structure – actually the texts of the riddles and in its guesses. It was found that the guesses have a direct reference to church attributes (bell, echo, church, candle), ministers and parishioners of the church (priests, monks, parishioners), Christian holidays and traditions (Easter, Easter fast), God, biblical prophets and saints. Riddles about priests and monks contain elements of traditional for Ukrainians humour and irony, which cannot be said about texts of a biblical or evangelical nature.

It has been researched that to create riddles with a religious theme, our ancestors gathered information from biblical and gospel stories, apocryphal legends, popular Christian beliefs about God and saints. Such riddles are constructed mainly using metaphors, allegories and parallelisms.

On the example of imageries reflected in some riddles, the path of transition from mythological beliefs to Christian ones is observed, namely, the process of overlaying a newer Christian worldview on the original animistic worldview. A scientific search was carried out for the source of the riddle about the “deity”, which was used by P. Kulish in the historical novel “The Black Council”. The path of transition from (probably) literary riddles to collections of texts of oral folk literature is partially followed up. Future researchers are suggested to join for solving the question of the origin of this mystery.

Author focused on the need to continue the study of the religious worldview of Ukrainians in the collections of riddles of the 20th century. It is emphasized that special attention should be paid to the state of religious consciousness of Ukrainians during the Soviet period and its reflection in folk riddles.

Погляд українців на релігію знаходить свій вияв у різних жанрах усної народної словесності: колядках і щедрівках, веснянках, замовляннях, легендах, притчах, духовних піснях, апокрифах, прислів'ях і приказках тощо. Очевидно, що з текстів великих фольклорних жанрів, таких як легенди чи апокрифи, ми отримуємо значно більше інформації про релігійний світогляд наших предків, аніж з малих – прислів'їв, приказок, анекдотів, а тим паче загадок. Однак і цей фольклорний жанр, незважаючи на свою особли-

вість – короткий текст, завуальованість та метафоричність, міг би бути цінним джерелом для дослідників міфологічних і християнських вірувань українців. Зважаючи на той факт, що зараз загадки фактично перейшли у розряд дитячого або розважального фольклору, сучасні фольклористи у своїх працях не надто багато уваги приділяють висвітленню релігійних уявлень українців у цих жанрах, що зумовлено їх специфікою. Варто також зазначити, що якщо до багатьох загадок у збірниках фіксуються їх численні варіанти, що

свідчить про їх поширеність, то текстів на релігійну тематику є порівняно незначна кількість, і це, очевидно, також впливає на незначний інтерес дослідників до цього типу загадок.

Збирати і досліджувати народні загадки розпочали ще у 40-х роках XIX ст. Саме тоді вперше були опубліковані записи Л. Боровиковського, І. Вагилевича, Г. Ількевича, О. Сементовського, М. Закревського, М. Номиса та ін. До кінця XIX ст. вийшло ще кілька збірників українського фольклору, у яких серед різних жанрів усної народної творчості містилися також загадки. Безпосередніми записувачами текстів та укладачами цих видань були П. Чубинський, І. Манжура, М. Костомаров, Б. Грінченко, Ф. Колесса, В. Гнатюк тощо. На початку XX ст. вийшли друком окремі збірники загадок у записах М. Зіроньки та А. Онищука. Із другої половини XX – поч. XXI ст. загадки записували і впорядковували І. Березовський, І. Гурін, М. Шестопал, Н. Вархол, М. Дмитренко та ін.

Перші ґрунтовні студії наукової інтерпретації жанру загадки в українській фольклористиці здійснили О. Потебня, О. Сементовський, М. Сумцов, В. Перетц. Одним із найвидатніших наукових досліджень залишається стаття І. Франка «Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних», у якій автор здійснив порівняльно-типологічний аналіз загадок, виокремивши анімістичну групу загадок як таку, у якій відображено первісний міфологічно-релігійний світогляд українців та поляків [10].

На сучасному етапі різні аспекти українських загадок висвітлювали М. Пазяк, І. Березовський, В. Давидюк, М. Дмитренко, Н. Салтовська тощо. Проте цілісного дослідження релігійно-християнських світоглядних уявлень українців, відображених у народних загадках, досі немає.

Мета статті – на матеріалі текстів народних загадок, зафіксованих у збірниках XIX ст., виявити первісні релігійні (християнські) світоглядні уявлення українців.

Жанрова специфіка загадок зумовлює специфічне відображення чи не всіх предметів і явищ, навколо яких і в яких існує людина: «... це своєрідна енциклопедія народного образного мислення. Практично нема речей, про які не було б загадок: про явища природи, знаряддя праці, житло, хатні речі й кухонне начиння, свійських і диких тварин, птицю, рослинний світ, будову людини (очі, вуха, ніс, зуби, язик, руки, пальці тощо) та її інтелектуальну сферу діяльності (розум, освіта, книга, письмо, навчальне приладдя і ін.)» [4, с. 136]. Фактично кожен новий виток у розвитку людства знаходить своє втілення у загадках. Тому абсолютно очевидно, що із запровадженням християнства ті чи ті його аспекти,

відповідно до народного розуміння і сприйняття (особливо у період двовір'я), також знайшли своє відображення у цьому фольклорному жанрі.

Як стверджує Е. Кьонгес-Маранда, загадка – це структурна одиниця, що завжди складається з двох компонентів – образної частини та відгадки, які відзначаються стійкими та кодованими семантичними і структурними характеристиками, і, власне, доводять знакову природу жанру [цит. за 6, с. 53–54]. Саме така особливість структури загадки, яка складається із двох обов'язкових частин – тіла запитання і тіла відгадки, зумовлює дослідника ретельно аналізувати обидві складові.

Простежити християнський світогляд українців через відгадки досить просто, оскільки маємо чітку і прямолінійну вказівку на:

1) церковні атрибути:

дзвони: *Межи двома горами б'ються барани золотими рогами* [8, с. 33; 3, с. 122]; *Сірі воли до Бога ревли; Зійду на міст, потягну за хвіст, воно зареве; Лізу на поміст, потягну за хвіст. Тягну – кричить, пуцу – мовчить* [8, с. 233];

дзвін та парафіяни: *У Києві дрова рубають, а на весь світ тріски літають; Крикнула утка, за морем чути: збігалися дітки до одної клітки* [8, с. 233];

дзвін і відлуння: *У Києві дрова рублють, а на увесь мир тріски летять* [1, с. 334];

дзвін, парафіяни, церква: *Крикнула утка, на морі чути: збіглися дітки не одної матки* [1, с. 322];

церква, бджола, віск: *Летів птах о шести ногах, сів на могилі, да й каже: Боже мій милий! Тут моя сила огнем сіла* [7, с. 12]; *Летів птах через Божий дах. Сів на могилі, та й каже: Боже мій милий! Тут моя сила огнем сіла* [8, с. 231];

свічка в церкві: *Сама гола, а сорочка у пазусі: перед Богом стоїть і всі їй кланяються* [9, с. 654];

2) служителів церкви:

парафіяни і священник у церкві: *Повна піч паляниць, посередині книш; Стоїть хлівець повен овець, а межи ними один боркутунець (баранець)* [8, с. 238; 7, с. 11];

священник із чашею: *Вийшов дід сімдесят літ, виніс онучку старішу за себе* [8, с. 238]; *Вийшов дід у сімдесят літ, виніс онучку постарше себе* [7, с. 12];

3) християнські свята і традиції:

Великодній піст і Великдень: *Сім миль мосту, а за тим мостом цвіт, радується йому весь світ* [8, с. 231; 3, с. 122]; *Сім миль мосту, а за тим мостом цвіт, радується йому весь світ; Лежить міст на сім верст, а в кінці стоїть хрест; Сім миль мосту. Та край мосту красний цвіт на весь світ; Сім миль мосту, на кінці мосту дивина, на той дивині цвіт на весь світ* [8, с. 238]; *Сім верст мосту, на край мосту червона калина* [9, с. 636];

4) Бога, біблійних пророків та святих:

Бог, Господь: *Кого Бог ніколи не побачить?* [9, с. 635];

апостоли і Євангеліс: *Чотири орли одне яйце знесли* [9, с. 635];

Йосип і Никодим просять у Пилата тіла Христового: *Прохали два вірних одного невір-ного: дай нам те, що лучче царства небесного* [9, с. 635–336];

Остання група загадок побудована переважно на основі біблійних та євангельських оповідань.

Значно складніше простежити християнський світогляд українців у тілі загадок. У такому випадку типовими художніми засобами для складання тексту загадки є складні метафори, алегорії та паралелізми. У поєднанні з притаманними для українців гумором та іронією когнітивний ланцюжок до розгадки часто значно ускладнюється. Наприклад, у загадці «*Прийшов чернець до черниці – ляп черницю по мордиці*» (**квартирка у вікні**) [8, с. 235] досить легко асоціюється рух закривання квартирки з рухом ударяння (ляпання) по ній, проте значно важко зрозуміти, чому в народній уяві вікно і квартира асоціюються з ченцями.

Трапляються загадки, побудовані з використанням церковнослов'янської мови: «*везуть на чотирьох колесницях, яко отрока, і вивозять його на торжище; і біяше його в ребра, іспитують його добродітелі*»; «*Из землі создан, яко Адам; ввержен в печ огненную, яко три отроці; на колеснию возведен яко Іосиф; от чрева его всі ми питаємся; а умроша – не погребоша*» (**горщик**) [9, с. 657]; «*Ко мні, растущу у землі, прийде сівня Адамова; обрубаста мі руки і ноги, возложиша на главу мою вінець і омрачихомся ми світ*» (**млинове каміння**) [9, с. 657]. Такі загадки, на думку Н. Салтовської, належать до так званих «книжних» загадок, це своєрідні «мінітвори, що мають сюжет і, очевидно, потрапили до фольклору з апокрифічної літератури. Їх мова вирізняється нагромадженням старослов'янських слів, пов'язаних із церковною догматикою. Цим творам притаманна варіантність, оскільки їх тексти (а це три-чотири розповідні речення, що для загадок забагато) часом важко запам'ятати» [6, с. 55]. Оскільки такою мовою (часто недосконалою) послуговувалися церковники, дяки, сільські вчителі, у такий спосіб відокремлюючи себе від селян, можемо припустити, що такі загадки із підтекстом використовувались у селянському середовищі з метою висміювання вище згаданих осіб. Тобто, перебування носіїв фольклорних текстів у різних середовищах може свідчити про інший світогляд, зокрема і релігійний. Це питання розглянемо у подальших наших наукових студіях.

Часто загадки будуються на основі народних християнських вірувань про Бога та святих: *Видано не видано, якого некидано; то святий Ілля кидав, щоб було хороше йому проїхати (грім)* [8, с. 233]; *Видано – не видано, якого некидано! то Святий кидав, щоб було хороше йому проїхати (грім)* [7, с. 8]. На думку М. Сементовського, цю загадку можна пояснити народним повір'ям, що грім гримить тоді, коли Господь чи святий Ілля по небу їздять [7, с. 39]. Г. Булашев натомість пояснює, що після прийняття християнства звичайні люди довгий час не відчували значного впливу церковної освіти, вчення до них доходило уривками, книг вони не читали, а з плином часу навіть звикли до зовнішніх виявів християнського обряду, засвоїли основні істини віровчення, сприймали і передавали легенди, але загалом в побуті залишались на колишньому своєму первісному шаблі: «В народній масі відбувалося змішування предметів поклоніння, давніх богів з християнськими святими (Перун – та Ілля Пророк, Волос – і святий Власій та ін.)... Тоді ж відбулась і та заміна давніх язичницьких свят християнськими...» [2, с. 41]. Оскільки в народному уявленні Перун – бог грому і блискавки, то святий Ілля з часом перейняв від нього функції громовержця.

На євангельських оповіданнях про в'їзд Ісуса Христа в Єрусалим побудовані загадки про **віслюка**: «*Родився не кстився, а був христонесець*»; «*Родився не хрестився, а до смерті не молився, і був богонесець*» [9, с. 642–643].

За спільною ознакою з птахами (пряма метафора) – здатністю літати, побудовано загадки про **бджолу**: «*Летів птах через Божий дах: “тут моє діло на огні згоріло”*»; «*Летів птах на чотирьох ногах, сів на могилі: “Боже мій милий! Тут моя сила огнем сіла”*»; «*Летів Адам через Божий храм: “Боже, Боже! Тут моя сила горить”*» [9, с. 644]; «*Летів птах о шести ногах, сів на могилі, да й каже: Боже мій милий! Тут моя сила огнем сіла*» (**бджола, церква, віск**) [7, с. 12].

У космогонічних легендах багатьох народів бджола дотична до створення світу. В українців цю комаху називають божою, святою, бо вона виробляє віск, з якого виготовляють свічки для церкви. Її заборонено вбивати. Згідно з апокрифічними переказами наших предків, бджола або живе в раю, або не дає вбити в груди Спасителю п'ятий цвях під час прибивання його до хреста, або просить у Бога дозволу збирати пожиток із квіток, і отримує у розпорядження усі квіти світу з тим, щоб і собі припасати, і Богу офіру приносити, і людям давати тощо [2, с. 395–396]. Отже, у світогляді українців міцно закріпився асоціативний ряд **бджола – віск – свічка – церква – Бог**, який виразно простежується і в загадках: птах (бджола) – Божий дах, Божий храм, могила (церква) – сила (віск, вогонь, свічка).

На прямих метафорах побудована більшість народних загадок. Так, **маківка**, наповнена зерном, у народній свідомості українців уподібнюється до церкви, наповненої людьми: «*Церковця маленька людей повненька*»; «*Стоїть церква без верха, у її людей без числа*» [9, с. 648]. Чорний одяг ченців асоціюється із **горщиком в жарі**, почорнілим від вогню: «*Чернець-молодець по коліна в золоті*»; «*Чернець-молодець в золоті стоїть*» [9, с. 657].

На прикладі уявлень, відображених у деяких загадках, можна простежити поступовий перехід від дохристиянських (міфологічних) вірувань до первісних християнських. Наприклад, одна і та ж загадка «*Повна піч паляниць, посередині книш*» у збірці Л. Боровиковського (рік видання – 1841) має відгадку **місяць і зорі** [1, с. 332], а в збірці М. Закревського (рік видання – 1860) – **піп і парафіяни** [8, с. 238]. Очевидно, що відгадка «місяць і зорі» є значно ранішою, аніж «піп і парафіяни», бо за класифікацією І. Франка, «виображення менше ясні, менше пластичні і менше ідеальні походять з часів давніших, а виображення більше пластичні, поняття більше абстракційні – з часів взагалю пізніших. Після того критерію неясно анімістичні виображення сил природи будуть найдавніші; виображення, представляючи ті сили природи в виді звірів, будуть становити другу, взагалю пізнішу, а виображення антропоморфічні – третю, взагалю найпізнішу формацію» [10]. Отже, у цій загадці відбувається процес накладання на первісне анімістичне світоглядне уявлення новішого – християнського: піч – небо – церква, книш – місяць – священник, паляниці – зорі – парафіяни.

Особливої уваги дослідників заслуговує загадка, опублікована в збірнику М. Закревського: «*Стоїть божок на трьох ніжках. Цар каже: “Потіха моя!” Цариця каже: “Погибель моя!”*» (Відгадка: **божок – бокал; цар – тіло; цариця – душа**) [8, с. 231].

Текст загадки спрямовує нас до християнського концепту *grіx*, точніше – до однієї із його складових – алкогольної залежності. Залежність від спиртних напоїв сприймається в народній свідомості як одна із гріховних звичок, згубних для душі людини.

Цікаво, що наведену загадку у варіанті «Стоїть божок на трьох ніжках; король каже “Потіха моя!”; краля каже “Погибель моя!”» вклав в уста священника Івана Шрама Пантелеймон Куліш у своєму романі «Чорна рада» [5]. Натякаючи на гріховну прив’язаність Череваня до спиртних напоїв, полковник Шрам загадує йому загадку, і не отримавши правильної відгадки, сам її тлумачить:

«– ... загадаю ж я тобі про твого божка загадку: *стоїть божок на трьох ніжках; король*

каже “Потіха моя!”; краля каже “Погибель моя!”»

Ну, бгатику, – каже Черевань, – хоч убий, не второпаю. Дак як, як? Король на трьох ніжках, а краля каже: “Погибель моя!”

<...>

А, пек же його матері, як мудро!.. Король каже: “Потіха моя!” Себто, бач, як чоловік уп’ється, то вже тоді кричить: “Я король!” А жінка: “Ох, погибель же моя! Де ж мені тепер дітисся?”

– Якраз так! Тільки, братіку, твоя жінка не злякалась би тебе, хоть би ти й королем ізробивсь!

– Іще не одгадав! – каже Черевань. – Ану ж ти сам!

– Мені не диво, а от якби ти показав свою премудрість!

– Моя премудрість, бгатику, – сказав Черевань, – знає тільки налити та випити; а там собі мізкуйте, як хоті. На те ви попи, на те ви мужи совіта, на те ви народні голови.

Не вадило б і не попам, – одвітує Шрам, – не вадило б і не мужам совіта знати, що король тут – тіло, а краля – так се душа. Тіло потішається, як чоловік зап’є, а душа погибає; от і все» [5, с. 17].

У контексті нашого дослідження ми звернули увагу на кілька цікавих фактів щодо наведеної загадки: роман «Чорна рада» П. Куліша було опубліковано у 1857 р. Українську версію твору автор написав ще у 1946 р. М. Закревський опублікував цю загадку у своєму збірнику за 1860 р. Вказуючи джерела видання, укладач подав примітку, що більшість загадок запозичено зі збірників Г. Ількевича, Є. Гребінки, Л. Боровиковського та А. Сементовського, і подано кілька своїх записів. Оскільки у зазначених збірниках загадки про божка немає, можемо припустити, що М. Закревський запозичив її із роману П. Куліша, який вийшов друком на три роки раніше. Але у друкованому варіанті «Чорної ради» П. Куліш замінив слова «цар» і «цариця» на «король» та «краля», бо цензор, який читав роман, викреслив їх у рукописі [11, с. 157]. Тож якщо припустити, що М. Закревський використав як джерело опублікований варіант «Чорної ради», то у тексті загадки вже мали б бути слова «король» та «краля», а є «цар» і «цариця». Отже, Закревський скористався рукописами роману? Важливо уточнити, що М. Номис також публікує згадану загадку у своїх «Українських приказках...», де вказує її джерелом роман «Чорна рада» [9, с. 659]. Зрештою, питання, що послугувало джерелом цієї загадки для самого П. Куліша, залишається відкритим.

Отже, у збірниках загадок, зібраних і опублікованих у ХІХ ст., можемо простежити фрагменти первісного релігійного, а саме, християнського світогляду українців. Найпростіше це зробити через відгадки, у яких є пряме відсилання до

церковної атрибутики (дзвін, відлуння, церква, свічка), служителів і прихожан церкви (священники, ченці, парафіяни), християнських свят і традицій (Великдень, великодній піст), Бога, біблійних пророків та святих. У текстах загадок, побудованих переважно за допомогою метафори, алегорії та паралелізмів, наші предки заховують почерпнуту інформацію з біблійних та євангельських оповідань, апокрифічних легенд, народних християнських вірувань про Бога та святих. Типові для українців гумор та іронія простежуються у загадках про попів та ченців, чого не можна сказати про тексти на біблійну чи єван-

гельську тематику, чи ставлення до релігійних свят і традицій, що свідчить про щирість релігійних почуттів наших предків. Також, на прикладі уявлень, відображених у деяких загадках, чітко простежується поступовий перехід від дохристиянських (міфологічних) вірувань до первісних християнських.

У перспективі – виявити релігійні (християнські) уявлення українців у збірниках загадок, виданих у ХХ століть. Особливу увагу звернути на стан релігійної свідомості українців у радянський період і його відображення у народних загадках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боровиковський Л. Загадки. *Ластівка* : сочинення на малоросійском язъке : повести и рассказы, некоторые народные малоросійские песни, поговорки, пословицы, стихотворения и сказки / зібрав, авт. післямови Є. Гребінка. Санкт-Петербург, 1841. С. 313–339.
2. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях : космогонічні українські народні погляди та вірування. Київ : Фірма «Довіра», 1992. 416 с.
3. Галицькі приповідки і загадки, зібрані Григорієм Ількевичем. Відень : Напечатано черенками О. О. Мехитаристів, 1841. Вип. VI. 124 с.
4. Загадка. *Українська фольклористика* : словник-довідник / уклад. і заг. ред. М. Чернопиского. Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. 448 с.
5. Куліш П. Чорна рада: Хроніка 1663 року : роман. Київ : Молодь, 1990. 168 с. : іл.
6. Салтовська Н. Загадка як художній текст. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2008. Вип. 19. С. 53–56.
7. Сементовський О. М. Малоросійські і галицькі загадки, видані Олександром Сементовським. Київ : В губернській типографії, 1851. [4], 44 с.
8. Закревський М. Старосвітський бандуриста : Малоросійські прислів'я, приказки і загадки і галицькі приповідки. Кн. 2. Москва, 1860. С. 137–244.
9. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше / упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 1993. 768 с.
10. Франко І. Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних. Збір. творів : у 50-и т. Київ, 1980. Т. 26. С. 332–344.
11. Федорук О. Роман Куліша «Чорна рада» : історія тексту. Київ : Критика, 2019. 590 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Fedoruk_Oles/Roman_Kulisha_Chorna_rada_Istoriia_tekstu.pdf?PHPSESSID=ep417uvm3dv7umhtsfir8m4ea6 (дата звернення: 28 листопада 2022 р.).

REFERENCES

1. Borovykovskiy L. (1841) Zahadky [Riddles]. Lastivka. St. Petersburg, 1841. P. 313–339.
2. Bulashev H. (1992) Ukrainskyi narod u svoikh lehendakh, relihiinykh pohliadakh ta viruvanniakh : kosmohonichni ukrainski narodni pohliady ta viruvannia [The Ukrainian people in their legends, religious views and beliefs: cosmogonic Ukrainian folk views and beliefs]. Kyiv : «Dovira». 41 p.
3. (1841) Halytski prypovidky i zahadky, zibrani Hryhoriem Ilkevychem [Galician fairy tales and riddles, collected by Hryhoriy Ilkevich]. Vienna : 1841. Vol. VI. 124 p.
4. (2008) Zahadka. Ukrainska folklorystyka : slovnyk-dovidnyk [Riddl]. Ukrainian folkloristics : dictionary-reference. Ternopil : Textbooks and manuals. 448 p.
5. Kulish P. (1990) Chorna rada : Khronika 1663 roku [Black Council : Chronicle of 1663]. Kyiv : Molod. 168 p.
6. Saltovska N. (2008) Zahadka yak khudozhnii tekst [Riddle as an artistic text]. Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Literary studies. Linguistics. Folkloristics. Vol. 19. P. 53–56.
7. Sementovskiy O. M. (1851) Malorosiiski i halytski zahadky, vydani Oleksandrom Sementovskym [Little Russian and Galician riddles, published by Oleksandr Sementovsky]. Kyiv. 44 p.
8. Zakrevskiy M. (1860) Starosvitskyi bandurysta : Maloposiiski pryslivia, prykazky i zahadky i halytski prypovidky [Old world bandur player : Little Russian proverbs, sayings and riddles and Galician stories]. Book 2. Moscow. P. 137–244.

9. Nomys M. (1993) *Ukrainski prykazky, pryslivia i take inshe* [Ukrainian sayings, proverbs and so on]. Kyiv : Lybid. 768 p.
10. Franko I. (1980) *Ostanky pervisnoho svitohliadu v ruskykh i polskykh zahadkakh narodnykh* [Remnants of the primitive worldview in Russian and Polish folk riddles]. Kyiv. Vol. 26. P. 332–344.
11. Fedoruk O. (2019) *Roman Kulisha «Chorna rada» : istoriia tekstu* [Kulish's novel «The Black Council»: the history of the text]. Kyiv : Krytyka. 590 p. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Fedoruk_Oles/Roman_Kulisha_Chorna_rada_Istoriia_tekstu.pdf?PHPSESSID=ep4l7uvm3dv7umhtsfir8m4ea6